

Dinî Tecrübe Üzerine Psikanalitik Perspektifler¹

OTTO F. KERNBERG²

ÇEVİREN: ALİ ULVİ MEHMEDOĞLU

YRD. DOÇ. DR., MARMARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

özet

Bu makale, dine felsefi ve teolojik bir yaklaşım teşebbüsünden ziyade, psikanalitik bulgu ve kavramlar temelinde olgun dindarlığın bir analizini gerçekleştirmektedir. Makale, bir yandan ego-ideali ve süper-egonun çeşitli gelişim kaynaklarından türeyen ve psikolojik sağlık ve olgunluğun bir görünüşü olarak sevginin nefrete, libidonun ölüm dürtüsüne baskınlığını yansıtan olgun dindarlığın nitelikleri ile diğer yandan Yahudi-Hıristiyan dinlerindeki Tanrı'nın nitelikleri arasındaki dik-kat çeken uygunluğu vurgulamaktadır. Klinik seviyede psikoterapistin işlevlerinden biri, hastalarımıza elverişli olan transpersonel bir ahlâk sistemi ile, ahlâkî değerlere duyulan olgun bir arzu olarak dindarlığın kapsamını araştırmaktır. Psikoterapi bazı hastalara da, doğrudan kendilerine veya başkalarına yönelik nefret ve yıkıcılığın aklileştirilmesi olarak biçimsel dinî bağlılıkların kullanımından kendilerini kurtarmaları için yardım etmek zorundadır.

anahtar kelimeler

Religion, Religious Experience, Freud, Psychology of Religion

1. Freud'un Konumuna Eleştirel Bir Bakış

Psikanaliz tarihsel olarak, öncelikle Freud'un³ din hakkındaki eleştirel eserlerinden dolayı, genellikle dinî değerleri ve kurumlaşmış dinî sistemleri üstü kapalı olarak sorguluyormuş gibi algılanmıştır. Eserlerinde dinî inançların ve psikanalitik kimliğin uygunluğunu belirten seçkin bir grup psikanalistin

¹ Bu makale, Almanya'nın Mainz kentinde 11 Temmuz 1998 tarihinde Mainzer Psychoanalytische Arbeitsgemeinschaft tarafından düzenlenen "Psikanaliz ve Din" adlı konferansta sunulmuş, *American Journal of Psychotherapy* (Vol. 54, No. 4, Fall 2000, pp. 452-476) dergisinde yayınlanmıştır.

² Yazar, New York Presbyterian Hastanesi, Westchester Bölümü, Kişilik Bozuklukları Enstitüsü'nde yönetici; Cornell Üniversitesi, Weill Tıp Koleji'nde Psikiyatri Profesörü ve Columbia Üniversitesi Psikanalitik Eğitim ve Araştırma Merkezi'nde Eğitim ve Danışma Analistidir.

³ S. Freud, *The Future of an Illusion*, Standard Edition, London 1961, Vol. 21, pp. 5-56.

[Chasseguet-Smirgel⁴, Meissner⁵, Ostow⁶, Rizzuto⁷, Zilboorg⁸ vd.] katkılarına rağmen, doğrusunu söylemek gerekirse ben, ileri gelen pek çok psikanalist arasında ateist felsefi konum yönünde bir eğilimin yaygın olduğuna ve bu kültürel geleneğin ancak yakınlarda değiştiğine inanıyorum. İzleyen satırlarda, bu konu hakkındaki kendi görüşlerimi, bireysel gelişme ve psikopatolojiye ilişkin olarak bütünüyle psikanalitik düşüncelere ve kitle psikolojisi ile ideolojilerin oluşumuna ilişkin psikanalitik anlayışın kabulüne dayandırarak özetleyeceğim.

Freud, *The Future of an Illusion*⁹ adlı eserinde din hakkındaki eleştirel bakışını ve uzun vadede akılcı bir moral kanaatler sisteminin ve mantıklı bir şekilde kurulmuş ahlâkın, kurumlaşmış dinlerin yerini alacağı şeklindeki beklentisini ayrıntılarıyla açıkladı. İnsan ihtiyaçlarının doyumuyla bağlantılı olarak, tabiatı tanıma ve kontrol etme gereği üzerine yoğunlaşan insanlığın karakteristik kültürel ihtiyaç ve beklentilerinin bir resmini çizdi. Kültürün, aynı zamanda kişilerarası ilişkilerin düzenlenmesi ve insan emeği üretiminin dağılımında büyük bir üstünlüğü olduğunu iddia etti. Freud, bireyin yıkıcı boyutlardaki cinsellik ve saldırganlık dürtülerinden, kitle psikolojisinden ve insanın eğitilebilir sınırlarından kaynaklanan kültüre yönelik düşmanlık yoluyla, bu kültürel isteklere meydan okunduğunu düşündü. Kültürün, çalışma mecburiyetine ve dürtülerden kaynaklanan şeylere göre davranmaktan, özellikle enest, yamyamlık ve şiddetten vazgeçmeye dayandığını ileri sürdü.

Freud, süper-egonun, avantajsız sosyal sınıfların hoşnutsuzluğunu yasaklarıyla kontrol edip, ideallerin olumlu etkisi ve sanatsal üretimle narsistik ve ikame doyumlar sağlayarak, kültürün yol açtığı dışsal zorlamaların içselleştirilmesini yansıttığını öne sürdü. O, dinî muhayyilenin, insanın kaderinin belirsizlikleriyle ilgili teselli sağlayıp, tabiatı insanlaştırarak görünür ilgisizliğini açıklarken, dürtü-kaynaklı davranış ve kişilerarası saldırganlığa karşı yasakları güçlendirmek suretiyle, kişilerarası uygarlaştırmanın genel kültürel amacına ulaşmaya katkıda bulunduğunu iddia etti. İlkel bir din olarak insanlaştırmayı yansıtan animizm, çocuğun ebeveynine bağlı ve onların korumasını arzuladığında olduğu gibi, çok güçlü bir Tanrı'nın korumasına duyulan özlemi yansıtır. Freud, bu yüzden politeizmin ve daha

⁴ J. Smirgel-Chasseguet, *Essai sur l'Idéal du Moi*, Paris 1973.

⁵ W. Meissner, *Psychoanalysis and Religious Experience*, New Haven, CT, London 1984.

⁶ M. Ostow, *Judaism and Psychoanalysis*, New York 1982.

⁷ A.M. Rizzuto, *The Birth of the Living Good*, Chicago; IL & London 1979.

⁸ G. Zilboorg, *Freud and Religion*, London 1958.

⁹ Freud, *a.g.e.*

sonra monoteizmin işlevlerinin, tabiatın dehşet verici yüzlerini, yani insanın kaderinin ve ölümün acımasızlığını kontrol edip kültürel yasakları güçlendirdiğini belirtir.

Freud, bilimin, tabiatın kontrol edilemeyen acımasızlığı –kader ve ölüm– karşısındaki acizlik duygusunu azalttığı ölçüde, dinî inançların, kültürel zorlamaların dayatmasına giderek daha çok yoğunlaştığını iddia etti. Temelde Tanrı, ölüm dahil tabiata egemendir; Tanrı iyi olanı ödüllendirmek, kötüyü cezalandırmak ve kaderi kontrol etmek ister; Tanrı kültürün temel yasalarını belirler. Freud, Tanrı'nın bölünmez karakterinin baba ile ilgili prensibe yansıdığını, tabiatın hâkim gücüne karşı koruduğunu ve kültüre zorla kabul ettirdiği sınırlarını meşrulaştırdığını iddia etti.

Freud dinin tarihini, sıradan bir av olarak avlanamayan ve kutsal bir hayvanda somutlaşan koruyucu bir tanrıya inanma şeklinde başlayan totemizmde kökenlendirdi. Totemi öldürme ve yeme ritüeli, sembolik olarak babanın öldürülmesi ve onun gücünün ele geçirilmesini yansıtır. Hayvan şeklindeki tanrıların insan-yüzlü birçok tanrıya dönüşümü tektanrıcılık fikrine doğru tekâmül ederken, tek tanrı tabiat karşısında çaresiz kalan çocuğun nihai korunması ve onun kadiri mutlak, koruyucu baba özleminin tatmin edilmesini yansıtmıştır. Babaya yönelik bu ikircikli tutum, Freud'a göre, idealleştirme ve tanrı korkusunun birleşiminde yansıtılmıştır.

Freud, ataların geleneği, geleneğin kanıtları [kutsal kitaplar] ve şüpheye karşı yasaklamalar üzerine dayandırılmış olup, bilimsel olarak doğrulanamayan dinî dogma inancının taleplerine göndermede bulundu. Ona göre, dinî dogmalar, ne kanıtlama ve ne de delillerle çürütmeye açık olmama anlamında yanısamadırlar. Dinî dogmalar çocuksu arzulara, çocukça istek ve yasakların yansıtılmasına benzerler. Yine de Freud, bütün evrensel kavramların (Weltanschauungen) yanısama olduklarını kabul eder. Üstelik din olmaksızın, ölümle yüzleşmesi ve kültürel zorlamalara boyun eğmek zorunda kalması insanı, kendi çaresizlik ve engellenmişliği ile güçlü bir şekilde etkisi altına alabilecekti. Freud, bilimin dinin alanını küçülttüğünü fakat kültürün ancak kurumlaşmış dinin sağladığı katı baskı ve günah tehditleriyle korunabileceği ihtimalinin devam ettiğini ileri sürdü. Çünkü din katlanılabilir kılınması için “günah”ı hoş görmek zorundaydı.

Freud, “öldürmeyeceksin” buyruğunun mantıklı bir yasaklama olduğuna inanıyordu. Bunun, Tanrı fikrini terk etmek ve kültürü beklenti ve yasakların mantıklı bir temeline dayandırmakla mümkün olabileceğini düşündü. Yine o, tutku akıldan daha güçlü ve babanın öldürülmesi bütün yasakların ilki olduğuna göre, kültürel yasaklar bu yüzden ilk baba ve onun

tanrılığından kaynaklanır diye devam eder. Ancak duygusal bir şekilde düzenlenen süper-ego yasakları vasıtasıyla dürtüler bastırılmış olabilir ve bu bakımdan din bir saplantı nevrozuna benzer.

Freud, aklın içgüdüsel ihtiyaçların dışavurumunu kontrol etme aracı olarak dine bir alternatif sunduğunu belirtti. O, pek çok insanın bunu başarmaya kabiliyetli olmadığını kabul etmekle beraber, bilimin bize yardım edeceğine inandı. Freud tam bu noktada meşhur açıklamasını yaptı: "Aklın sesi cılızdır ama işitilinceye kadar susmaz." O, aklın diğer insanları sevmeyi teşvik ettiğine, bilimin deneme-yanılma yoluyla devamlı geliştiğine, yüceltilmiş elemi azaltma arzusunu gerçekleştirdiğine inandı: Bilim yanılma değildir.

Özetle Freud, dinin tarihî gelişiminin başlangıcını, politeizmin ve dinin en yüksek şekli olan monoteizmin öncüsü olarak totemizmde, ilkel kalabalıkların babanın öldürülmesi etrafındaki orijinal çatışmalarında buldu. O, dinlerin, insanın çocuksu çaresizliğinden kaynaklanan bir yatkınlığı olarak babaya duyulan özlemi ve çocuksu süper-egonun yansımaları içerdiğini gördü. Freud, mantığın cinsel ve saldırgan dürtüler, kitle psikolojisinden kaynaklanan tehlikeler ve bastırılmış sosyal sınıfların meydan okuması tarafından baltalandığını itiraf etti. Ve o, kurumlaşmış dinin eğitimin gelişmesi ve sanatsal anlatım üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu kabul etti.

20. yüzyılın tecrübesi ışığında yeniden değerlendirildiğinde bu analizde bana çok çarpıcı görünen şey, Freud'un rasyonalitenin başarısına olan inancının ve mantıklı düşünceler ve hızla gelişen bilimsel bilgimizin ışığı dışında evrensel bir ahlâk sisteminin gelişebileceğine dair kanaatinin ifadesidir. Bu çarpıcıdır, çünkü bizzat Freud, dinle ilgili eserinde¹⁰ olduğu gibi, gelişmekte olan formülasyonlarının bütün yapısı boyunca, bilinçdışı motivasyon yoluyla bilinç ve mantığın kaçınılmaz sızmasına, özellikle bilinçdışı saldırganlığın ilkel yönlerine vurgu yaptı. Kendini, teorik formülasyonlarının sonraki gelişmeleri süresince ölüm dürtüsünü –insanlığın çok derin yıkıcılığı ve öz-yıkıcılığı– libido kadar etkili içgüdüsel bir güç olarak kavramlaştırmaya zorladı¹¹.

Ayrıca, bastırılmış veya avantajsız sosyal gruplarla iktidarda olanlar arasındaki çatışmanın kaçınılmaz tabiatını ve kendisinin oldukça dramatik bir şekilde formüle ettiği kitle psikolojisinden kaynaklanan tehlikelerin doğruluğunu kabul etmesi, onun, rasyonalitenin önceden belli olan nihaî zaferine

¹⁰ Freud, a.g.e.

¹¹ S. Freud, *Beyond the Pleasure Principle*, Standart Edition, London 1920-1922, Vol. 18, pp. 3-64.

ilişkin –herhangi bir kimsenin adeta irrasyonel diyebileceği– inancıyla doğrudan çelişmektedir. Freud aynı zamanda dindarlığın psikolojik kökenini ve gelişmesini temel insani bir eğilim olarak tanımladı, dinî inançların derin tabiatından insanların asli bir parçası olarak bahsetti fakat bu, Tanrı'nın varlığının objektif tabiatını veya genel olarak dinî sistemlerin geçerliliğini halletmedi. Ben burada psikanalizin sınırlarının felsefeye dokunduğuna ve psikanalitik açıklamanın bilimsel ruhuna aykırı düşecek şekilde, bizzat bir dünya görüşü (weltanschauung) olma tehlike bölgesine girdiğine inanıyorum.

Freud'un akılcı anlayışlara dayalı ahlâkî değerlerin evrensel bir sistemini kurma ihtimaline ilişkin varsayımı, bilinçdışı motivasyon yoluyla rasyonel düşüncenin kaçınılmaz sızmasıyla ilgili sadece kendi inandırıcı bulgularına dayalı olarak değil, 20. yüzyılın çok geniş seviyedeki sosyal, politik ve kültürel deneyimine göre de şüpheli görünüyor. Frangois Furet'nin¹² ikna edici bir şekilde işaret ettiği gibi, bu yüzyıl, modern batı toplumunda tarihi gelişmelerin "bilimsel" analizinde kökleşen ahlâkın evrensel, akılcı bir temelini geliştirmiş gibi görünen rekabet halindeki iki büyük ideolojik sistemin etkisi altında olmuştur. Milliyetçi Faşizm ve Marksist Komünizm güya çağdaş toplumun akılcı analizine dayalı sistematik ve evrensel ahlâkî sistemler geliştirdi. Her ikisi de, modern uluslara egemen olan en saf ve sınırlanmamış formları içinde, insanlık tarihinde çok korkunç suçlara ve kitlesel cinayetlere yol açtı. Nazizmin ve komünizmin "akılcı ahlâkları", tahribat alanları ciddi olarak sınırlandırılmaksızın bilim üyeliğine seçildi.

Nazi Almanyası'ndaki Holocaust, Sovyetler Birliği'nin Gulag'daki terör devri, Çin'deki kültürel devrim, "bilimsel" akılcılığın pratik başarısızlığını örneklerle anlatmakta, Freud'un ölüm dürtüsü ve kitle psikolojisinin tehlikelerine ilişkin uyarıcı ifadelerini çağdaş tarihte maalesef yeniden onaylamaktadır. Freud, hemen hemen konu dışı bir gözlem olarak mantık ve bilimden bağımsız değerler olan sanatın ve sanatsal değerlerin özerk varlığını kabul etti. İzleyen satırlarda ben, akıl ve bilimden daha önemsiz olmayan evrensel bir değerler sisteminin imkânına, eşit ölçüde bağımsız bir varoluş verme gereğini savunacağım.

2. *Kötülüğün Tabiatı ve Dindarlığın Psikolojisi:*

Bazı Psikanalitik Katkılar

Freud¹³, temel insan motivasyonunun libido veya hayat güdüsü ve thanatos veya ölüm güdüsü yoluyla oluşturulduğu sonucuna vardı. O, b u sonu-

¹² F. Furet, *Le Passe d'une Illusion*, Paris 1995.

¹³ Freud, *Beyond the Pleasure Principle*.

ca, genelde psikanalitik açıklamanın artan veri dağarını oluşturan hastalarıyla olan deneyiminde bilinçdışı motivasyonun sistematik açıklamasına dayanarak ve psikanalitik teoriyi sosyo-kültürel olguların incelenmesine uygulayarak ulaştı. Yalnız psikopatolojinin bir bölümü olarak değil fakat bütün insanların ve aynı zamanda genelde kitle hareketlerinde ve kitle psikolojisinde etkin hale getirilmek üzere bir potansiyel olarak yıkıcı eğilimlere işaret eden karşı konulmaz kanıt, Freud'un formülasyonlarındaki bu temel varsayımlara güven sağladı.

Kanıtın dramatik bir kaynağı sosyal şiddetin yaygınlığıdır, yani bazı sosyo-ekonomik, politik veya ideolojik şartlar altında kitlesel bir olgu olarak saldırgan davranışın ortaya çıkmasıdır. Ben burada bir savaş ifadesi olarak, savaş durumundaki "olağan" davranışları açıkça hariç tutuyorum, çünkü savaşta silahlı kuvvetlere milletçe katılma mecburiyeti, silahlı ve saldırgan düşmanların fiilî varlığı ve ideolojik milliyetçi bir üstyapının birleşimi şiddeti büyük ölçüde besler ve göz yumar. Sivillerin kitlesel olarak katledilmesi ve azınlıkların işkence ve zulüm görmesinin toplumsal onayının, Andre Green'in¹⁴ şu sıralarda formüle ettiği gibi, ölüm güdüsünün işlevine yansıdığını iddia ediyorum, yani temel bir yıkıcılık ve öz-yıkıcılık güdüsü nesne ilişkilerinin kurulma ve sürdürülmesine karşı yönlendirilmiştir. Ben bu temel yıkıcılığın gruplar, kurumlar ve sosyal ve ulusal vb. çatışmalarda, grup içi şiddetin özel tarihi, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel kökenlerini dikkate almaksızın işlemekte olduğunu ileri sürüyorum. Psikanaliz belki asıl sorunun cevabına katkıda bulunabilir: Normal uygar etkileşimli ve insan hayatına saygılı kitlesel insan davranışının, aniden kitlesel bir şekilde dışa vurulan ve onaylanan sosyal şiddete dönüşmesi nasıl açıklanabilir? Sona ermekte olan yüzyılın büyük bir gerçeği olarak sosyal şiddetin dramatik ve dehşet verici kanıtlarından biraz önce söz ettim. Gulag'dan, köylülerin kitlesel açlığı ve eski Sovyetler Birliği'ndeki terörden Nazi Almanyası'ndaki Yahudi soykırımına; Komünist Çin'deki kültürel devrim teröründen Pol Pot rejiminin kitlesel cinayetlerine; Ortadoğu ve Afrika'da azınlıklar üzerindeki öldürücü baskıdan Güney Amerika'daki askeri diktatörlüklere ve bu yüzyılın sonunda Balkanlar'daki vahşi çatışmaya kadar. Herhangi bir kimse normal askeri diktatörlüklerin daha sınırlı şiddetinin aksine onun en uç kanıtlarının ideolojik totaliter rejimlere tahsis edildiğini ileri sürebilirse de, olgunun evrenselliğinin bol miktardaki kanıtından çok daha fazlası bulunabilir¹⁵.

¹⁴ A. Green, *Le Travail du Negatif*, Paris 1993.

¹⁵ Furet, a.g.e.

Bazı sosyolojik gözlem ve deneylere odaklanmak, kitle psikolojisi harekete geçirildiğinde normal insan davranışının ani değişimine ilişkin daha doğrudan kanıtlar sağlar. Bette Bao Lord¹⁶, bir tarih profesörünün kendisine, geçmiş kültürel devrimi yansıtan o zamanki kendi gerileyici şiddetini nasıl itiraf ettiğini anlatmıştır. Profesör o zamanlar, kızıl muhafızlar tarafından devrim karşıtı olarak damgalanmış, halkın aşağılamasına maruz kalmış ve bütün eski öğrencileri tarafından dövülmüş olan bir profesörün genç bir öğrencisiymiş. O, eski profesörünün etrafını kuşatan halkada nasıl yer aldığını, öğrenci arkadaşlarının vaktiyle hayran oldukları ve çok sevdikleri öğretmeni devrim karşıtı davranışlarıyla özdeşleştirdiklerinin nasıl farkına vardığını ve birçok yıl sonrasına kadar hata olduğunu anlayamadığı bir çılgınlık içinde, kendini profesörünün vahşice dövülmesine nasıl iştirak ederken bulduğunu anlatmış.

Henry Dicks'in¹⁷, 28 Alman SS toplama kampı muhafızı üzerinde, toplama kampındaki mahkûmlara uyguladıkları işkence ve öldürme dolayısıyla İngiltere'de hapis yattıkları dönemde yaptığı araştırma, bu muhafızların sıradan, sert fakat çoğunun saldırgan narsisistik kişilikler olmadığını ve "görev icabı" ideolojik telkin ve eğitimin ortak arkaplanını gözler önüne sermiştir. Bu suçlular İngiltere'de hapse girdiğinde yeniden oldukça sakin ve saldırgan olmayan davranışa dönmüşlerdir. Almanya'daki Yahudilerin toptan öldürülmelerine bir ön hazırlık olarak kademeli bir şekilde insanlıktan çıkarılmalarıyla aktif bir bağlantısı olmasa bile, Victor Klemperer'in¹⁸, günlükleri, büyük sosyal gerilemenin hoşgörülü bir umursamazlığa doğru olduğunu gösteren, belki de elimizdeki en açık belgelerdir. Wolfgang Sofsky¹⁹, bu terörün niteliğinin tamamıyla bilincindeki onbinlerce görevlinin bulaştığı toplama kamplarının düzeneğini tanımlamıştır. Zinoviev²⁰, Sovyetler Birliği'nin sosyalist ideoloji ve diktatörlük sisteminin temel bir sonucu olarak kitlesel rüşvetçiliğin sosyolojik analizinde, birlikte varolmanın kültürel olarak kabul edilmiş bir prensibi olarak toplum tarafından onaylanan sahtekârlığın temel mantığını ve karşı konulmaz baskınlığını tanımlamıştır. Milgram²¹ deneyleri, zeki, kültürel olarak ayrıcalıklı üniversite öğrencilerinin bilimsel objektiflik maskesi altında ağır işkence deneylerine katılmaya inandırılabilceğini göstermiştir.

¹⁶ B.B. Lord, *Legacies: A Chinese Mosaic*, New York 1990.

¹⁷ H.V. Dicks, *Licensed Mass Murder*, New York 1972.

¹⁸ V. Klemperer, *Ich will Zeugnis Ablegen bis zum Letzten: Tagebücher 1933-1941*, Berlin 1995; A.y. *Ich will Zeugnis Ablegen bis zum Letzten: Tagebücher 1942-1945*, Berlin 1993.

¹⁹ W. Sofsky, *The order of Terror: The Concentration Camp*, Princeton 1993

²⁰ A. Zinoviev, *The reality of Communism*, New York 1984

²¹ S. Milgram, *Obedience to Authority*, New York. London 1974

Kitle ve grup psikolojisiyle ilgili psikanalitik araştırmalarda, bazı gerile-yici grup durumlarında genel olarak paylaşılan şiddetli öfke ve nefretin ani kabarması şeklinde bir tepki gösterme yönünde evrensel bir eğilime işaret eden belirli gelişmeler vardır.

Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego*²² adlı eserinde, lide-ri idealleştirmelerinde kitle hareketinin bütün üyelerinin ortak özdeşimini, süper-egolarının lidere paylaşılmış yansıtımını ve özgürlük, güç ve kitle hareketi veya güruhun belirgin özelliği olan yıkıcı saldırganlık hırsıyla so-nuçlanan duyguyu tanımlamıştır. Bir güruh veya kitle hareketi belirginleş-tiğinde dizginlenmemiş saldırganlığın harekete geçirilmesi, Wilfred Bion²³ tarafından gerçekleştirilen küçük yapılaşmamış grupların analizinde ilave-ten araştırılmıştır. Bion, bir grubun görev yönelimi başarısız olduğunda "bağımlılık", "kaç-dövüş" veya "eş olma" şeklindeki "üç temel varsayım grubu"ndan birine acil bir gerilemenin olduğunu göstermiştir.

"Bağımlılık" temel varsayım grubunda, grup, büyülenmeci, kendinden emin bir lideri idealleştirmeye meyleder, bütün üyeler böylesine idealleşti-rilmiş bir liderin koruması olmaksızın yetersizlik ve vasıfsızlık hissine kapıldıkları halde, ona bağlanmak onlara bir güven ve tatmin duygusu verir. Güçlü narsistik özellikleri olan bireylerin böylesi gruplarda liderlik rolü üstlenmek üzere ikna edilmeye eğilimli olmaları şaşırtıcı değildir. Buna karşılık, karşılıklı güvensizlik, şüpheli oluş, güç ve üstünlük sağlamak için mücadele olduğunda grup, kaç-dövüş temel varsayımına geriler. Grup ya kavgacı bir ruhla bir dış gruba karşı birleşebilir ya da bir iç-grup ve bir dış-grup şeklinde tekrar bölünebilir. Liderlik, gerçek veya farazi düşmanlara karşı bir kavgada gruba liderlik etmeyi en fazla düşünen, grubun en para-noid bireyine geçer. Son olarak, "eş olma" temel varsayım grubunda, geli-şen ilişkilerinin gruba bir anlam ve heyecan duygusu vermekle aşılacağı ve böylece geleceğinin garanti altına alınacağı umuduyla, küçük grubun heteroseksüel veya homoseksüel bir eşe dönme eğilimi vardır.

Bu grup gelişmelerini psikanalitik olarak anlamak, bir görev grubu ola-rak grubun işlevinin ilk kaybıyla ilgili olan travmanın ciddiyeti vasıtasıyla bir sıra dahilinde belirlenebilecek olan grubun gerilemesinin derinliğine dayandırılmış temel bir varsayımın "seçim"idir. Bu yüzden, eş olma grubu cinsellik ve ilişkiyi vurgulamakla birlikte, daha ilkel olan bağımlılık ve kaç-dövüş gruplarına karşı bir savunmayı temsil eder, ki bağımlılık grubunun

²² S. Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego*, Standard Edition, London 1921, Vol. 18, pp. GS, 143.

²³ W.R. Bion, *Experiences in Groups*, New York 1962.

narsisistik liderinin idealleştirilmesi, paranoid bir lider tarafından yönetilen kaç-dövüş grubuna doğru daha korkutucu gerilemeye karşı da bir savunmadır. Bütün bunların genel anlamı şudur, normal görev yapıları veya işe yönelmişlik başarısız olursa, küçük bir gruptaki bütün bireylerin işlevinde bu üç yoldan birine gerileme ihtimali mevcuttur.

Pierre Turquet²⁴, 50 ila 150 arası bireyden oluşan yapılaşmamış büyük grupların davranışını araştırmıştır. O, böylesine büyük bir grubun kendi davranışını gözlemekten başka bir görevi olmadığına, aşırı kaygıya yol açtığını ve kimsenin kimseyi dinlemediği bir şekilde hızla saldırganlık korkusu yayan bir duruma gerilediğini, etkisiz durumdaki saldırganlığın yanında patlak verme korkusuna karşı koymak üzere alt gruplar oluşturmaya çabaladığını ve saldırganlığın alt gruplar arasında kolayca patlak verdiğini göstermiştir. "Masum seyirciler" büyük çoğunluk içinde gelişirler ve ortaya çıkma ihtimali olan herhangi akılcı bir liderliğe genel, kararlı bir ret vardır. Büyük grup, ya sadece –aslında herkes tarafından aşağılansa da klişe haline gelmiş basmakalıp sözünün grup üzerinde sakinleştirici bir etkisi olan– narsisistik bir bireyin liderliğine tahammül eder ya da düzensiz büyük grup Freud'un güruhuna dönüştüren paranoid bir lider seçerler.

Daha önceki bir çalışmamda²⁵, büyük grubun, aslında bir yandan güruhun ve kitle psikolojisinin gelişimine karşı temel durum, diğer taraftan da küçük grup psikolojisinde olduğu gibi savunmacı işlevler oluşturduğunu iddia etmiştim. Başka bir deyişle, normal statü-rol ilişkileri edimsel olmayan yapılaşmamış grup durumlarında, karışanların bütünü tarafından saldırgan eğilimlerin yoğun yansıtımını gösteren ve savunmacı bir yapıda olan narsisist veya paranoid bir yönelimin gelişmesine karşı saldırganlık korkusunun ani bir artışı vardır. Bu gelişmelerin nihaî açıklaması şudur, "gruba ait" böyle durumlarda, iki ve üç üyeli aileye ve sosyal durumlara ilişkin normal düzen başarısız olur. Birey bu anda, belirsiz bir şekilde ilişkili olduğu birçok ötekiyle kuşatılmış olarak, ben (ego) psikolojisinin nesne sabitliği olarak adlandırdığı gelişmeden önceki zihin-içi hali yeniden üreten bir durumu bizzat yaşar. Dışsal nesnelere çokluğu, ilkel çokluk, bölünmüş kusmi-nesne temsilleri ve onları "hep-iyi" ve "hep-kötü" içsel nesnelere şeklinde düzenleme ihtiyacını yeniden üretir. Bireysel gelişimin çok erken bir gelişim evresinin gerileyici sosyal durumlar altında bu ani üretimi, bizi psikanalitik nesne ilişkileri kuramının katkılarına götürür. Kleinci psikanalitik psikolojide

²⁴ P. Turquet, *Threats to Identity in the Large Group*, In L. Kreeger (Ed), *The Large Group: Dynamics and Therapy*, London 1975.

²⁵ O. Kernberg, *Ideology, Conflict and Leadership in Groups and Organizations*, Now Haven 1998.

bu durum "paranoid-şizoid" konum olarak tanımlanır. Çünkü Kleinci nesne ilişkileri kuramı hem sevme ve bağlanma yeteneğinin evrimi ve hem de bazı durumlar altında kuşkuculuğa, nefrete ve şiddete gerileme eğilimi hakkında bir açıklama sunar. İzleyen satırlarda, nesne ilişkileri kuramının temel prensiplerini sunacağım.

Psikanalitik nesne ilişkileri kuramı, aslında, sevgi ve nefretin kaynağını, belirtilen sıraya göre libido ve ölüm dürtüsünün merkezî duygularını açıklar. Psikanalitik nesne ilişkileri kuramı, bebeğin annesiyle olan en erken ilişkisinin daha ölçülü ve normal öğrenmenin yerini alan etkilerden oluşan anlar olduğunu, diğer anların ise yoğun veya aşırı ve bu nedenle duygusal bellek yapılarının içselleştirilmesiyle sonuçlanan etkiler olduğunu, kendilikle ilgili temsilin doruk duygunun baskınlığı altında annenin temsiliyle oluşturulduğunu varsayar. Kısacası doruk duygular, Freud'un formülasyonunda ego, süperego ve id ile sonuçlanan psişik yapıların "yapı taşları"nı meydana getiren içselleştirilmiş nesne ilişkileri içinde yapılanmıştır.

Saldırganlık ve engellenmenin etkili baskınlığı altındaki içselleştirilmiş nesne ilişkileri ile, bebek ve anne arasındaki ideal ilişkilerin hayali saflığını korumak ve bebeği öfke ve nefret tarafından kontrol edilen içselleştirilmiş nesne ilişkileriyle bağlantılı paranoid fantezilerin teröründen muhafaza etmek için mutluluk ve tensel uyarım ile baskın hale getirilmiş olanlar arasında, bebeklikte bir bölünmenin sürdürüldüğü şeklindeki tasarısı Melanie Klein'in²⁶ temel bir katkısıdır. Bu bölünme işlevleri ve onlarla ilgili savunma mekanizmaları bebek için belirleyicidir. M. Klein, ideal nesne temsilleriyle etkileşen birçok kendilik temsili içeren bilinçdışı bir dünyanın, onların "kötü" nesnelereyle etkileşen birçok "kötü" kendilik temsiliinden keskin bir şekilde bölündüğünü ileri sürdü. Bu genel içsel durumlar, Melanie Klein'in paranoid-şizoid konum olarak adlandırdığı şekilde tanımlanır. Hayatın ilk yılı boyunca, çoğunlukla sevecen, zevkli ve sevgi ilişkileriyle devam eden bilişsel gelişmenin etkisi altındaki bu bölünmenin üstesinden gelmek, kendiliğin ve onun nesnelereyle idealleştirilen ve cezalandırıcı olan yönlerini bütünleşmeye, yani dışsal gerçekliğin kendini yansıtma ve gerçekçi algısı için bilişsel güç tarafından anlamlı bir şekilde güçlenen ve güçlendirilen bir bütünleşmeye sevkeder. Bu içsel bütünleşme M. Klein'in depresif konum olarak bahsettiği şeydir.

Depresif konum, bebeğe, annenin zevk veren ve düşkünlüğü yaratan aynı kişi olduğunu farketmesiyle birlikte, ebeveynin istek ve yasaklarının işareti

²⁶ M. Klein, *Mourning and its Relation to Manic-Depressive States*, In *Contributions to Psychoanalysis*, 1921-1945, London 1948, pp. 311-338; A.y., *Notes on Some Schizoid Mechanism*, In J. Riviere (Ed.), *Development in Psychoanalysis*, London 1952, pp. 292-320.

olan tavırlarını içselleştirme izni verir. Gerçekleşmekte olan engellenmenin kabulü, oluşmaya başlayan erken süper-ego nedeniyle sevgi ve güvenlik için ödenen bir bedeldir. Ağır travmatizasyon ile sadistik ve cezalandırıcı ebeveyn istekleri durumunda, sadistik mükemmellik isteği ile birlikte patolojik bir süper-ego oluşabilir. Böyle bir süper-ego, saldırganlığın önemli bir kısmını, daha sonraki ayrılma ve nesne kaybı yüzünden kendilik yaşantısının güçsüzleşmesiyle yankılanan kendiliğin değerini düşürme ve güçsüzleşmeye sevk ederek, kendiliğe karşı döndürebilir. Dayanılmaz, aşırı derecede sadistik ilkel bir süper-egonun çoğunlukla tekrar ortama yansıtılması, süper-ego işlevlerinin yetersizliğine veya yokluğuna, paranoid kuşkuculuk ve aşırı duyarlılığa ve saldırganlığın serbestçe dışavurulmasına yol açabilir. Buna karşılık, uygun durumlar altında suç ve kaygının karmaşık etkilerinin yatıştırılması suretiyle, saldırgan tepkilerle birlikte süper-ego, içselleştirilmiş ahlâkî ve moral değerlerin bir organizasyonu yönünde gelişir.

Burada bizi ilgilendiren şey, duygu eğilimleri bütünleşmesi ve içselleştirilmiş nesne ilişkilerinin bu erken süreçlerinde, hem dindarlığın kökenini ve hem de bir en kötü vaka senaryosuna göre nefret, yıkıcılık ve öz-yıkıcılığa yönelik en ağır eğilimi oluşturacak şeyin belirtileri şeklinde son derece önemli gelişmelerin meydana gelmesidir. Şiddetle engellendiğinde bebeğin ve çocuğun hayatına öfke içeren etkileşimler egemen olur, içselleştirilmiş nesne ilişkilerinin karşılığı olan bireysel eğilimini, düşman olarak algılananlara karşı öfke içeren yıkıcılık şeklinde sabitlemeye yönelir. Nefret, kronik öfke ve tahrip etme, kontrol etme ve potansiyel bir tehdit edici nesneye acı çektirme arzusunun sonucu olarak ortaya çıkan baskı altında yapılaşmış bir nesne ilişkisi olarak gelişir. Hem aşırı öfke tepkilerine yapısal bir eğilimin ve hem de erken çocukluktaki ağır travmatizasyonun, nefrete yönelik böyle bir eğilimin baskınlığında payı vardır.

Engellenme ve nefret baskın olduğunda, idealleştirilmiş ve cezalandırıcı ilişkiler arasındaki bölünme ya koruyucu bir kendini büyütme ve diğerlerini değerden düşürmenin tipik belirtileriyle –narsisistik savunmalar– ya da kuşkulu, korku dolu ve ortam-paranoid savunmalarını kontrol etme tutumuyla birlikte bir saldırganlığı yansıtma eğilimi şeklinde devam etme yönündedir. Yeterince katı olduğunda, bu eğilimler narsisistik ve paranoid kişilik bozukluklarına eş bir duruma yol açar.

Aksine, idealleştirilmiş ve cezalandırıcı kendi ve nesne temsilleri arasındaki bütünleşme başarılı olduğunda, ebeveyn figürlerine yönelik ilişkinin derinleştirilmiş bir karşılığıyla birlikte, kendi ve diğerlerinin hem iyi ve hem de kötü yönleri için bir hoşgörü, daha akılcı bir kendini değerlendirme ve kişinin kendi saldırganlığı dışındaki kaygı ve suçluluk için bir yetenek geli-

şir. Artık telafi etme isteği ve ikirciklilik için hoşgörü eşliğinde içselleştirilmiş emir ve yasaklara uygun olarak yaşama isteğine yönelten ideal bir ilişkiyi yeniden kazanma, kişinin kendi süper-ego ve ego idealiyle uyum içinde olmasıyla bir güvenlik ve iyilik duygusunu elde etme arzusu ortaya çıkar.

Anneyle erken birlikteliğin uzaması, öncelikle mutluluk duygusu ve neşeli duyarlık aşılar, uzakta olsa bile anneyle ilgili sevgi hisleri ve kaynaşma arzusu empati, bağımlılık ve bir birlik duygusu, dünyayla bir olma deneyimini kolaylaştıran aşkın bir duygu, eğilimine yol açar.

Sevgi için minnettariik duyma; kişinin kendi saldırganlığı dışındaki suçluluk duyguları için yetenek kazanması; yüceltmenin, günahkârlığın duygusal deneyiminin ve telafi arzusunun kökenlerinde yapılandırılan hatayı telafi etme isteği ve kayıp iyi bir nesne için özlem ve hasret duyma yeteneği olarak yas tutma da M. Klein'in depresif konumunda tanımlanır. Çağdaş psikanalitik düşünce artık kendi'nin ve nesnelerin tutarlı olarak kaynaştığı veya henüz farklılaşmadığı erken bir ortakyaşamsal evre gelişimi varsaymazken, doruk duygu durumlarının (sevgi ve nefret) etkisi altındaki erken kaynaşmanın görünüşte ortaya çıkan durumlarını dikkate alır. Sevginin doruk duygu durumu empati, şefkat ve merhamet için derin bir yeteneğe ve Rayner'in (henüz yayınlanmamış *The Institution of Justice a Factor in Interpretation* adlı çalışmasında) önerdiği gibi, ortak davranışta karşılıklı sevgi ve dürüstlük beklentisine göre temel bir adalet duygusuna da yol açar.

Aksine depresif konumda başarının yokluğu ve öfke ve nefretle kaynaşmış nesne ilişkilerinin üstünlüğü, bütün nesne ilişkilerinde ağır çarpıtmalar ve yıkıcılık için bir potansiyel oluşturur. Toplum karşıtı (antisosyal) kişiliğin merkezinde önemli ötekilerle kurulan bütün ilişkileri tahrip etme eğilimi şeklinde bu yer alır. İnsan, narsisistik kişilerde aşırı hasetle birlikte ötekilere acı çektirmekten kronik sadistik zevk almayı gözleyebilir. Böylesi haset yalnız kötü veya tehlikeli olarak yaşantılanan şeyin değil, ötekilerde iyi ve arzu edilebilir olarak yaşantılanan şeyin de bilinçdışı tahribine sevk edebilir, bu yüzden aşırı kıskanç kişi, kadının ya da erkeğin kıyasıya özlediği şeyi tahrip etmek zorundadır²⁷. Klinik açıdan biz, hastanın sevgiyi ve onu veren kişiyi tahrip etmek için başkalarının sevgisini elde etmeye çabaladığı klinik bir sendromu "sapıklık" olarak adlandırırız.

Winnicott²⁸, depresif konumda başarının bir sonucu olarak ilgi kapasitesini de, gelişmenin erken bir evresinde bebeğin "geçiş nesnesi" bulmaya,

²⁷ M. Klein, *Envy and Gratitude*, New York 1957.

²⁸ D. Winnicott, *The Development of the Capacity for Concern, In The Maturational Processes and the Facilitating Environment*, New York 1965, pp. 73-83; A.y., *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*, New York 1965.

yani bir battaniye veya bir oyuncak gibi kendi'nin parçası olan ve olmayan hissini veren kişisel bir eşyaya yönelmesini de ilk tanımlayan kişidir. Geçiş nesnesi önemli ötekini ve hala tümüyle bebeğin kontrolü altında olanı temsil eder, kucaklanan, saldırılan ve varlığını sürdüren bir nesne, gerçeğin ve fantezinin parçası olarak daima oradadır. Geçiş nesnesi, bebeğin nesneye yatırım yapma ve bu iyi nesnenin içselleştirilmesini yansıtan fantezi dünyasını kurma yeteneğini de ifade eder. Winnicott'un önerdiği bu yanılmalı geçiş dünyası, fantezi yapılarının ve nesnel olarak yaratılan dışsal gerçekliğin bir birleşimi olarak, yaratıcı fantezi, kültür, sanat ve dinin kökenidir. Winnicot bu yüzden, hem sanat ve hem de din alanında kültürel değerlerin üretimine yönelik güdünün gerçek kökenini, bebeklikten itibaren etkin olan temel insanî bir eğilime dayandırır.

Süperego yapısının en ayrıntılı teorisini geliştiren E. Jacobson²⁹, süperegonun ardarda gelen katmanlarını en ilkel, olumsuz, olağanüstü bir şekilde yasaklayan ve cezalandıran bir katmandan, idealleştirilmiş ebeveyn imgelerinin emirlerini yansıtan daha sonraki idealleştirilmiş katmana, oradan da ilk iki katmanın birleştiği ve bu nedenle içselleştirilmiş ilkel morali-tenin aşırı tabiatının azaltıldığı ödipal dönemin daha gerçekçi süper-egosuna doğru tanımlamıştır. Bu gelişmeler çocukluk süresince çocuğa, derin bilinçdışı düzeylerden bilinç-öncesi ve bilinçli moral davranış kurallarına uzanan bireysel ahlâkî değer sistemlerini bütünleştirip, sonunda kişisellikten arındırma, soyutlama ve olgun süper-egonun bireyleşmesi süreçlerine yönelten daha gerçekçi emir ve yasakların içselleştirilmesi fırsatını sunar.

Normal gelişme başarısız olduğunda süper-egonun psikopatolojisini anlamak, suçluluk ve ilgi duyma yetilerinin bulunmadığı, "insanın doğal şefkat" yeteneğinin olmadığı, saldırgan ve sömürücü yıkıcılık şeklindeki dindirilemez nefretin egemen olduğu, psikopatolojinin aşırı bir formu olan toplum karşıtı kişilik bozukluğunun ürkütücü psikopatolojisini anlamamızı kolaylaştırmıştır.

Bion³⁰, libidoyu belirten, insan davranışına yönelten ve gerçeklikle ilişkili olan birbirine karşılıklı olarak zıt üç "zirve"yi belirtmek suretiyle normal süper-egonun temel yapılarını anlamamızı zenginleştirmiştir. Bunlar şunlardır: 1. Bilgiye ve gerçeği tanımlama ve elde etmeye yönelten Epistemolojik zirve, 2. Güzelliği araştırmaya yönelten Estetik zirve, 3. Ahlâkî zirve, iyi olana ve ahlâkî değer sistemlerine yönelik güdü. Bion, bu zirvelerin karşılıklı olarak indirgenemez tabiatını, yani bir bakıma onların hiçbirini

²⁹ E. Jacobson, *The Self and the Object World*, New York 1964.

³⁰ R. Bion, *Attention and Interpretation*, London 1970.

nin diğer ikisinin kapsamı içine alınamayacağını belirtti. Ahlâk zirvesi, sırayla, bu zirvelerin her üçünün karşısında yapılanan ilkel nefretin yıkıcı tabiatının, yani thanatosun ifadesinin zıddına, ötekilerle içten ilişki ve sevgi arayışına bağlanmıştır. Ölüm dürtüsü sevgi içeren ilişkilere, gerçeği tanıma ve kabul etmeye ve genelde bilgi elde etmeye ve tabii ki ahlâkî sistemleri yansıtan normal moraliteye karşı işler.

Bu çerçevede Bion, temel nesne ilişkilerinin üç tipini tanımlamıştır: "Sembiyotik", "komensal" ve "parazitik". Sembiyotik ilişkiler, ilişkide büyüme ve gelişmeyle ilgili yeni bir şey üretme üzerine oturtulmuş ve yaratıcılıkla ifade edilmiştir; komensal ilişkiler, herhangi daha derin yeni bir gelişme olmaksızın basitçe yüzeysel temastır ve parazitik ilişkiler, karşılıklı yıkıcılığa sebep olan şey üzerine oturtulmuştur. İncelenen konularla ilgili olarak Donald Meltzer³¹, bir yandan anne bedeni yüzeyinin idealleştirilmesiyle ifade edilen ve bir güzellik duygusu yetisine sevk eden bebeğin annesine yönelik sevgi ve dolaylı erotik dürtüleri ile, öte yandan anne bedeninin içinden korkmaya yol açan ve hipokondrik bedensel yıkım korkusundan kaynaklanan anne bedeninin içine saldırganlığın yansıtılması arasındaki çatışmayı "estetik çatışma" olarak tanımlamıştır. Anne-çocuk ilişkilerinde sevginin egemen olması, süper-ego gelişiminin yukarıda bahsedilen sonuçlarıyla birlikte, depresif konumun gelişmesine yardımcı olur, buna karşılık nefretin egemen olması, biraz önce bahsedilen sapıklığın sendromu gibi, sevgiyi yozlaştırıp yıkabilir.

Ronald Fairbairn³², temel psikolojik bir eğilim olarak "ahlâkî savunma"yı, dünyaya ilişkin duygu oluşturma çok derin ihtiyacı dışında, ebeveynin saldırgan emir ve yasaklarını kabul edilebilir içselleştirilmiş emirlere dönüştürmek ve onun üstesinden gelen içselleştirilmiş bir yardım sistemi geliştirmek şeklinde farklı bir açıdan tanımlamıştır. Fairbairn, aşırı travmatik yaşantılara maruz kalmış hastalarda süper-egonun aşırı katılığını, sadistik ebeveyn davranışının süper-egoda içselleşmesi olarak açıklamıştır, çünkü "zalim bir tanrının dünyasında yaşamak, ne yapacağı önceden kestirilemeyen şeytanın dünyasında yaşamaktan daha iyidir".

Aşkta çiftlerin bilinçdışı ilişkisine dair kendi araştırmamda³³, çiftlerin ilişkisinin eş zamanlı gelişen üç düzeyi olduğunu iddia etmişim: Cinsel, nesne ilişkisel ve ego ideal düzeyleri. Ego idealinin olgun yönlerinin seviyen ötekine yansıtılması, içsel bir değer sistemini dışsal, somutlaştırılmış,

³¹ D. Meltzer & M.H. Williams. *The Apprehension of Beauty*, Old Ballechin, Strath Toy 1988.

³² W. Fairbairn, *An Object - Relation Theory of the Personality*, New York 1954.

³³ O. Kernberg, *Love Relations: Normality and Pathology*, New Haven 1995.

ideal bir ötekine dönüştürür, bu yüzden aşkınlık deneyiminin önemli bir boyutu olarak dışsal gerçeklik, zihin-içi bir özlemi gerçekleştirmeye dönü-şüyor. Bu sebeple aşk, hem bir "yanılsama"yı ve hem de bir "gerçeklik"i içerir. Benim katkılarım, psikanalizde din arasındaki ilişkinin yeniden de-ğerlendirilmesinde belki de herkesten çok daha fazla katkısı olan Chasse-guet-Smirgel'in³⁴ sistematik ego ideali incelemeleri üzerine temellendi. Chas-seguet-Smirgel, kötülüğün gerçek varlığı ile, sınır ve yasa koymak suretiyle dinin kötülüğü kontrol etme işlevine işaret etmiştir.

Chasseguet-Smirgel, temel eseri *Creativity and Perversion*'da³⁵, bütün ço-cukların yüzyüze geldiği çok önemli meydan okumaların travmatik etkile-rini oldukça şiddetlendiren bebeklik ve çocukluktaki yaşantıları "sapkın çözüm" olarak tanımladı. O, önce evrensel bir insanlık çatışması olarak ödipal durumdan başlayan, bebeği ve çocuğu ebeveyninin samimi ilişki-sinden hariç tutan narsisistik travmaya, daha sonra ise aynı cins ebeveynle karşı cins ebeveyn için rekabet edemeyecek durumda olmanın getirdiği aşağı-lanmaya işaret etti. Bu travma, çocuğu karşı cinsten olan ebeveynle bağla-yan bilinçdışı erotik akımdan kaynaklanan evrensel baştan çıkarma ve en-sestle ve cinayeti içeren bilinçdışı cezalandırılma korkusunun en ilkel biçi-mi olarak iğdiş kaygısıyla güçlendirilir. Chasseguet-Smirgel, ağır patolojik gelişme hallerinde bu travmaların aşırı yoğunlaşmasının, iğdiş kaygısını inkâr etmek için, cinsler arasındaki farklılıkları savunmaya yönelik inkâr, enseste izin verilebilmesi için yaş farklılıklarının inkârı ve cinsel organların ayrıcalıklı işlevlerinin inkârı biçimini alan "sapkın çözüm"e yol açtığını id-dia etti. Savunmaya yönelik bu çarpıtmalar, bedenin bütün yönlerini eşit hale getirir: Yaş, cinsiyet ve organ farkları yoktur. Bu evrensel eşitlik, bütün yasa ve düzeni tahrip eder, cinsellikle yoğunlaşmakta olan saldırganlığın baskınlığını ve nesne ilişkilerinin tamamen farklılaşmamış, değersizleştiril-miş ve çıkarıcı özellikler kazanan bir nesne ile ilişkiler anlamındaki "anal" dönüşümünü kolaylaştırır.

Chasseguet-Smirgel bu genel durumların karakteri olarak de Sade'in dün-yasını tanımlar: Saldırganlık yoluyla bebek cinselliğine yayılmış çok biçim-li sapmanın baskınlığı ve Tanrı ve din gibi yasa ve düzenin inkârının uyuş-ması. Dinsel ve cinsel vecdler, idealleştirmenin bütün sınırlarının yıkıcı kopmasıyla birlikte baskın saldırganlık duygusu altında yoğunlaştırılmıştır. Chasseguet-Smirgel, sapıklık, içinde baskın anal ilişkilerin, çıkarmanın ve normal ilişkilerin yerini alan kirletmenin olduğu ilkel bir kaosun yeniden

³⁴ J. Smirgel Chasseguet, *Essai sur l'Idéal du Moi*; a.y., *Creativity and Perversion*, New York 1984.

³⁵ J. Smirgel Chasseguet, *Creativity and Perversion*.

yaratılmasıdır, sonucuna varır. Çocukluk travmasına "sapkın çözüm" bulmuş olan bu hastalar, bir gerçeği inkâr ve bütün ilişkileri dışı olarak kabul eden çok derin bir eğilimi gizleyen, sözde-estetik bir tutuma göre analleştirme ile ilgili bir idealleştirme sunar.

Chasseguet-Smirgel, ilkel bir kaosu yeniden yaratma sapkın eğilimiyle sembolize edilmiş olan kötülüğün varlığının gerçekliğine işaret eder; dinî emir ve yasaklar, kaos benzeri durumlara karşı evrensel, sezgisel bir tepki ve koruma oluşturur. O, Tanrının otoritesine ve daha eski nesillerin isteklerine saygı duymayı isteyen, ensest, cinayet ve diğer insanların haklarına ve malına-mülküne yönelik yıkıcı saldırıyı yasaklayan On Emri, temellerini oluşturan yapı bakımından analiz eder. On Emir, onunla ilgili olan ve ondan çıkarılan emir ve yasaklar, Levililer'in 18-20. bölümlerinde açıklandığı üzere, kötülüğün egemenliğine ve zaferine doğrudan karşı olan temel ahlâkî bir yasa sunar. Chasseguet-Smirgel, dinin, kötülüğün tabiatına ve onun psikopatolojik temsili olarak sapıklığa önemli bir tasdik ve kökten karşı çıkma oluşturduğu sonucuna varır.

Andre Green³⁶, ölüm dürtüsünün derin etkisinin bütün seviyelerdeki psişik işlevine işaret ederek, Chasseguet-Smirgel'in kötülüğün tabiatına dair katkılarını genişletmiştir. O, hasta bireylerde, toplumda ve kültürde mevcut olan yıkıcılığın ve öz-yıkıcılığın en ağır biçimlerinin incelenmesi temelinde, nesne ilişkilerini tatmin etme bağlamında nesne ilişkileri kurma, sürdürme ve derinleştirme, sevgi verme ve alma ve yaratıcılığı ifade etme dürtüsüne yansıyan libidonun "nesneleştirme" işlevinin aksine, ölüm dürtüsünün esas karakterinin "nesneden arındırma" yani bütün nesne ilişkilerini kökten yıkmaya olduğunu ileri sürer. Andre Green³⁷, var olan her şeyin anlamsız olduğunu ima eden ölüm dürtüsünün ifadesi olarak kötülüğün işvasını tasvir etti; kötülük düzene ve yasaya itaat etmez, tarafsız değildir ve sadece kişinin iradesini ele geçirmeye çabalar ve gücünü kullanarak kişinin arzusunun nesnesini elde eder. Kötülüğün mantığı yoktur. Andre Green, ölüm dürtüsüne dair çağdaş anlayışımızın temel gelişimine katkıda bulunan *Le Travail du Negatif*³⁸ adlı eserinde, ölüm dürtüsünün bir kanıtı olarak ötekilerle anlamlı ilişkiler ihtiyacının kökten tahribini tasvir etti. Bu, en azından libidinal ve saldırgan çabalar arasında bir kaynaşmayı gösteren, nesnelere sadomazoşistik ilişkilerden çok daha ağırdır.

³⁶ A. Green, *Le Travail du Negatif*; A.y., *Pourquoi le Mal? In la Folie Privee (Recueil d'Articles 1971-1988)*, Paris 1990, pp. 370-401.

³⁷ Green, *Le Travail du Negatif*.

³⁸ Green, *Pourquoi le Mal*.

Özetle, son psikanalitik araştırmalar dindarlığın hem merhamet, ilgi, suç, telafi gibi bütün unsurlarıyla birlikte normal süpereo gelişiminin bir göstergesi olan ahlâkî prensiplerin yekpare sistemini ve hem de ölüm dürtüsünün en ağır belirti ve türevlerini yansıtan kötülüğün özelliklerinin aksine sevgi ve bağlılığın baskınlığını anlamamıza önemli katkıda bulunmuştur. Kötülüğün, bireysel psikopatolojinin bir yönü gibi, grup gerilemesi ve kitle psikolojisinin temel bir unsuru olarak işlev görmesi olgusu, insanın kaderinin bir parçası olarak kötülüğün tehdidinin kaçınılamaz ve her şeyi kendi üstünlüğüyle gölgeleyen tabiatına işaret eder. Kötülüğün özellikle ağır bir belirtisi, bir yandan liderlikte ağır psikopatoloji belirtilerinin kenetleyici niteliği ve öte yandan da sosyo-politik şartların etkisi altında grup süreçleri ve kitle hareketlerinin gerilemesidir.

3. Bireysel Psikopatoloji, Grup Gerilemesi ve Sosyo-Kültürel Gelişmeler Arasındaki İlişki

En erken yaşantının idealleştirici ve cezalandırıcı "hep-iyi" ve "hep-kötü" yönleri şeklinde yansıtılan iki paradigmatik kişilik bozukluğu, sırasıyla narsisistik ve paranoid kişilik bozukluklarıdır. Narsisistik kişilik bozukluğunda, bölünmüş paranoid yaşantının tehdit edici etkinliğine karşı bir savunma olarak, savunmacı bir kendini idealleştirme yer alır, o zaman patolojik bir büyülenme kendilik, idealleştirilmiş nesnelere özelliklerini "emer" ve böylece bağımlılık tehdidini ve başkalarına olan ihtiyacı savuşturur. Bu kendini idealleştirme, hastalarda büyülenmecilik, benmerkezcilik, hayranlığa aşırı bağımlılık, ötekileri değersizleştirme ve doyumсу bir şekilde istismar etme, empati yokluğu ve bağlanma zorlukları şeklinde başgösterir. Narsisistik büyülenmecilik ve sömürücülüğe karşı asıl bilinçdışı nefrete yansıyan bilinçli ve bilinçdışı haset, dolaylı ifadelerinde olduğu gibi, savunmadır. Bu hastalar, öz-saygılarını korumak için hayran olunmaya ihtiyaç duyarlar ve güç ve potansiyel hayranlık uyandıracak konular almaya şiddetle motive olmuşlardır. Biz bunlara, küçük grup varsayımındaki "bağımlılık"ın tabii liderleri olarak ve saldırganlığın ani artışına karşı büyük grubun kendini koruma girişiminde zaten rastlamıştık.

Paranoid kişilik bozukluğu, bütünleşmemiş paranoid erken yaşantılara karşı bir savunma olmaktan ziyade, onun prototipi olarak düşünülebilir. Bu hastaların farazi veya gerçek düşmanlara saldırmayı haklı çıkarmak için bir gerekçe bulunabildiğinde yoğun şüphecilik, güvenmeme, aşırı tetikte olma ve "haklı öfke"yle belirlenen yoğun düşmanlığı, ötekilere yansıtılmış olmaya meyleder. Bu, "kaç-dövüş" grubunun ve büyük gruba alternatif bir organizasyon olarak kitle hareketi veya gürhunun tipik lideridir. Paranoid

kişilikler –narsisistik kişiliklere benzer şekilde– bu nedenle, bazı gerileyici grup durumlarında doğal liderler olarak da ortaya çıkarlar.

Bir de, özellikle ağır bir kişilik bozukluğu, narsisistik ve paranoid özelliklerin birleşip yoğunlaştığı habis narsisizm sendromu vasıtasıyla yapılanmıştır³⁹. Burada hastaların büyüklenmeci kendiliği saldırganlığa sızmıştır ve bu hastalar güç ve tehdit uygulama, terör duygusu uyandırma ve sadistik kontrol kullanmakla güvenlik ve büyüklenmecilik duygularını elde ederler. Kısacası bu hastalar, süper-ego işlevlerinin yokluğuyla toplum karşıtı davranış sergilemek ve doğrudan ötekilerin kendiliğine karşı ego-uyumlu saldırganlık göstermek suretiyle, narsisistik ve paranoid özelliklerin birleşimini sunarlar. Hepimizin bildiği örnekler olarak Hitler ve Stalin, habis narsisizmin bu özelliklerini açıkça sergilemişlerdir. Böylesi liderler tarafından hâkimiyet altına alınmış olan kitle hareketi katılımcıları, sadece bu liderlere boyun eğmeyi değil, korkulan lidere hayranlık duymayı ve sevmeyi de umarlar. Kitle hareketi üyelerinin bireysel süper-egolarının böylesi bir lidere yansıtımı, kitlesel toplum karşıtı davranışın dizginlenemez gelişmesine yol açabilir. Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği'ndeki totaliter yönetimler, geniş bir sosyal ölçekte bu gelişmeleri örneklerle açıklar.

Bir taraftan grup gerilemesi, diğer taraftan bazı liderlik özellikleri arasındaki bu ilişkinin içerimleri, normal olanı bile daha karmaşık yapar, kurumların işlevsel liderliği liderden sadece yüksek zeka, ahlâkî bütünlük ve ötekileri derinliğine anlama değil, fakat küçük dozlarda narsisizm ve paranoya da gerektirir: Liderlerin maruz kaldığı ikirciklilik karşısında onların içsel güvenliğini korumak için narsisistik özellikler ile; tecrübesizliğe, yani bir organizasyonda liderlik işlevlerini sınırlayıp tehdit edebilen olumsuz akımları kesin olarak teşhis etmekten onları koruyan motive edilmiş bir sağlığa karşı paranoid özellikler.

Böylesi gerileyici şartlar altında ortaya çıkan gerileyici grup süreçleri ve liderlerin psikopatolojisi birbirini güçlendirir. Durum, bir yandan grup gerilemesini kontrol edebilen ve kurumların işlevsel niteliğini koruyabilen, fakat öte yandan da yıkıcılık yoluyla sızabilecek olan ve bu yüzden şiddete kurumsal gerilemeyi daha da fazla kötüleştiren iki toplumsal mekanizma vasıtasıyla oldukça tehlikeli bir hale getirilecektir.

Bu iki sosyal mekanizma bürokratikleştirme ve ideoloji oluşumudur⁴⁰. Bürokratikleştirme bir grubun veya kurum içi grupların ya da birbiriyle ilgili kurumların işlevini kontrol eden yöntemlerin, kuralların ve mevzuatın

³⁹ O. Kernberg, *Aggression in Personality Disorders and Perversion*, New Haven 1992.

⁴⁰ O. Kernberg, *Ideology...*

organizasyonu olarak bilinir. O, yapılaşmamış bir grup durumunu yapılaşmış olana dönüştürmek suretiyle, grup gerilemesini kesin olarak kontrol eder. Robert'in disiplin kuralları bir kurul yapısının sürdürülen en basit örneğidir; organizasyonlarda personel, danışmanlar ve astlar arasındaki ilişkileri kontrol eden vazgeçilmez kural ve yönetmelikler, bu yapının başka bir örneğidir.

Problem şudur, böylesi bürokratik yapılar sosyal organizasyonların işlevi için vazgeçilmezken, bürokrasiler çıkarlarıyla birlikte kendilerini imtiyazlı gruplar haline dönüştürmeye meylederler. Böylesi kökleşmiş bir bürokrasi sınırları dışındakilerle etkileşiminde, gerilemiş grupların kendi içlerinde sergiledikleri "kaç-dövüş" özelliklerinin aynısını açığa vurabilir. Başka bir deyişle, bürokratik organizasyon içinde kontrol edilen saldırganlık, çevresine doğru kayabilir ve bürokrasinin dışarıdaki önemsiz üyelerinin ve bütün kurumlardaki "kapıkulları"nın meşhur sadizmini yansıtabilir. Aynı zamanda, devlet yönetimleri gibi büyük sosyal kurumlarda verimli bir şekilde işleyen bürokrasi, narsisistik, paranoid veya habis narsisistik bir liderin gerileyici liderliğinin olumsuz etkilerini kuvvetlendirip büyütebilir. Hitler'in yönetimi üstlenmesiyle Almanya'nın ani totaliter dönüşümü, çok etkili Alman bürokrasisine bir kanıt idi. Buna biraz benzer bir süreçte Rusya komünist rejimi bürokrasisinin, iktidarını Sovyet İmparatorluğu'nun bütün her yerine yayabilmesi idi.

Grup gerilemesini kontrol etmek için ikinci sosyal mekanizma, bir grup içerisindeki ilişkileri pekiştiren ve tabiatı itibarıyla insancıl olduğunda gerileyici şiddet hareketine geçirme eğilimini etkisiz hale getirebilen bir ideoloji geliştirmedir. İdeolojilerle ilgili psikanalitik araştırmalar, ideolojilerin sırasıyla, geniş bir yelpaze boyunca değişebilen, kutupları bir uçta narsisistik değerden düşürme olarak isimlendirilebilecek şeyle, diğer uçta ise bir şiddet ile, yani paranoid fundamentalizm ile nitelendirilebildiğini göstermiştir. İdeolojilerin orta bölgesi genellikle insancıl değer sistemleriyle nitelendirilir.

Bu nedenle, mesela, Sovyet rejiminin son yirmi yıl boyunca komünist ideallere sözde bağlılığı, sosyal ve politik seviye "terminolojisi"nin tırmanışının vazgeçilmez bir gereği, Sovyetler Birliği nüfusunun büyük çoğunluğunu alaycı bir şekilde değerlendirmenin, narsisistik değerden düşürmenin tipik bir örneği idi. Buna karşılık Peru'daki Shining Path, Almanya'daki RAF ve Pol Pot'un gangster rejimi gibi fundamentalist marksist terörist gruplar, toplumsal olarak onaylanmış şiddetin egemen olduğu marksizmin paranoid-fundamentalist kutbunu sergilemişlerdir. 1970 ile 1980 arasındaki Batı Avrupa marksist hareketlerinin insancılığı, hümanist merkezli ideoloji ola-

rak düşünölmüş olabilir. Andre Green'in⁴¹ işaret ettiği gibi, hümanist veya olgun ideolojiler, sosyal topluluğun toptan kontrolünün bireysel hayatın bütün yönleri içinde olduğunu iddia eden fundamentalist ideolojilerin çabalarının aksine, tipik olarak bireye, özerkliğe ve farklı bakış açlarına saygıyı, cinsel eşin ve aile yapısının mahremiyetini korumayı ve hoşgörüyü içerir. Bireyin totaliter ideolojik bir sisteme girip girmeyeceği, Andre Green'in belirttiği gibi, süper-egonun olgunluğuna ve bireysel ahlâki değer sistemine bağlıdır: Sosyal olarak baskın ideolojiler ve bireysel psikopatoloji arasında tamamlayıcı bir ilişki vardır.

İdeoloji oluşumu ile tarihsel travmalar arasında derin bir bağlantı da mevcuttur. Vamık Volkan⁴², ulusal kimliğin erken ego kimliği içerisinde dil, sanat, gelenekler, beslenme ve bu topluma ait kültürün bir parçası olarak tarihi zafer ve travma hikayelerinin nesillerarası intikaliyle nasıl kurulduğunu göstermiştir. Hepsi ortak kültürel geleneklerle bağlı olan bebeği, çocuğu ve genci çevreleyen öteki bireylerin çokluğu, paranoid-şizoid konumdan depresif konuma geçmekle bütünleşmek zorunda olan birçok nesneyle ilgili olarak birçok kendilik tasarımıının ortak özelliklerinin oluşturulması içerisinde, ego kimliğinin güçlendirilmesine katkıda bulunur. Aynı şekilde, ağır grup gerilemesi süresince böylesi sosyo-kültürel topluluklar, bir sosyal grubun üyelerinin birbirlerine bağlanışıyla, yani ortak bir ideolojinin bir arada tutuşuyla, bireysel kimlik kaybının hem bir liderle özdeşleşmesi ve hem de ortak bir tarihsel arkaplana dayalı kültürel kimliğin yüksek bir duygusuna dayandırılmış bir grup kimliğiyle telafi edilmesi suretiyle fundamental olur.

Bir ya da birçok faktör, özellikle ırkçılık ve dinsel savaşa yönelik güçlü eğilimleri olan bir kültürde, paranoid-fundamentalist doğrutuda baskın bir sosyal veya politik ideolojinin değişimine dayanak olabilir. Bu faktörler, bir savaşın veya bir toprağın kaybı, ekonomik kriz, içteki yabancı grupların veya dıştaki düşmanların tehdidi ya da sosyal olarak avantajsız veya bastırılmış sosyal sınıflara ait olmak gibi ağır sosyal travmaları içerir. Bu şartlardan herhangi biri, grup gerilemesinin bir guruh şiddeti veya kitle hareketi şeklinde gelişmesine yardımcı olabilir.

Özetle: Bir nüfusun ağır gerilemesini belirleyebilen, sosyal olarak onaylanmış şiddetin gelişmesine yardımcı olabilen ve doğal ahlâki ve uygar insan etkileşimini bozabilen çeşitli şartlar, sindirilmemiş sosyal travmaların değişik birleşimleridir; fundamentalist ideolojiler, ilkel özellikle habis nar-

⁴¹ A. Green, *Sexualite et Ideologie Chez Marx et Freud*, Paris 1969, pp. 187-217.

⁴² V. Volkan, *Das Versagen der Diplomatie*, Giessen 1999l.

sisistik liderlik; etkili, katı bir bürokrasi ve doğal sosyal yapılar ve onlara bağlı iş sistemlerinin finansal kriz ve sosyal devrimle dağılması.

Bracher'in⁴³ işaret ettiği gibi, totaliter bir liderliğin yükselişi, ekonominin devlet tarafından kontrolü, silahlı kuvvetler ve özellikle medya tarafından da teşvik edildi. Moscovici⁴⁴, Freud'un kitle psikolojisi analizini, basılı söz, gazete, radyo ve TV'nin geniş kitleler için bilginin eş zamanlılığını birbiri peşi sıra tarihsel olarak nasıl arttırdığı, kaçınılmaz gerileyici potansiyeliyle birlikte bu süreçte hemen nasıl bir kitle psikolojisi meydana getirdiği noktasından genişletmiştir. Bu süreç elektronik iletişimin gelişmesiyle devam ediyor. Mesela bireyselleştirilmiş, özerk bir tarzda bilgiyi alma ve sindirme tarzı olarak, televizyon seyredirken otomatik olarak okuduğumuzda olabileceğinden daha fazla narsistik ve/veya paranoid bir tarzda tepki gösterme eğiliminde oluruz.

Bu nedenle, modern toplumun gerileyici özellikleri, çağdaş medyanın gelişmesiyle sağlanan artan bilgi paylaşımı ve eğitim fırsatına güçlü bir karşılık olarak ortaya çıkar. Medya ve kitle psikolojisi, sosyal olarak egemen ideoloji sistemlerini narsistik bir yüzeysellik veya paranoid bir bileyişle besleyerek, gerileyici doğrultularda sosyal yapının anlamı ve tarihine ilişkin sosyal olarak kabul edilmiş fikirler sistemini harekete geçirmeye yönelir. Eğer fundamentalist bir parti kontrolü ele geçirirse, etkili bürokrasiler ve devlet aygıtlarıyla güçlü kontrol, sosyal çöküntü durumlarında şiddetin etkinleşmesine dolaylı olarak katkıda bulunabilir. Fakirliğin ve nüfusun aşırı yoğun olduğu alanlarda, böylesi yoğunluk ve fakirlik aile yapısının ve tabiatıyla dini de içerecek şekilde geleneksel değerlerin tahribiyle birlikte olduğunda, bir toplum istikrarlı sosyal yapılara, demokratik bir hükümet sistemine sahip olsa ve toplum genelinde şiddeti kontrol altında tutsa bile, büyük grup süreçlerinin harekete geçirilmesi gelişigüzel şiddete yol açabilir.

Sosyal grubun ağır gerilemesinin özellikleri zulüm hırsı, dış-grupların insandışılaştırılması, ilkel kendilik idealleştirmesi, sıradanlık ve bencillik, düşüncesizlik, haset ve yıkıcılığı içerir: Kısacası, hem ağır kişilik bozukluğu, özellikle habis narsisizmi olan hastaların ve hem de gerileyici büyük grup psikolojisinin özelliklerini. Bunlar aslında sadece bireysel seviyede değil, bütün bir toplumu veya ulusu etkileyebilen politik hareketler ve grup süreçleri seviyesinde de kötülüğün kanıtlarıdır.

Açıkçası, dizginlenmemiş saldırganlığın ve sosyal şiddetin etkinleştirilmesini belirleyen bireysel, sosyal, politik ve kültürel faktörlerin karşılıklı

⁴³ K.D.Bracher, *Demokratie und Ideologie im 20. Jahrhundert*, Bonn 1982.

⁴⁴ S. Moscovici, *L'Age des Foules*, Paris 1981.

takviyesinin tanımı, 20. yüzyıldaki yıkıcı gelişmeler gözönünde tutulursa, potansiyel olarak düzeltici faktörlerin daha açık hale gelen aciliyetini de ima eder.

Bu makale, toplumlar veya uluslardaki habis gerileme potansiyelini etkisiz hale getirebilecek olan ölçümleri sosyal seviyede uygulamaya koyma yeteneğini başaramamış ve bildiğimiz bazı düzeltici özellikleri, önleyici ölçümleri, kontrol vasıtalarını aşırıya kaçmaksızın ifade edebilmiş olmasına rağmen, bilkuvve önleyici ve kontrol edici ölçümleri detaylı olarak açıklayamıyor. Büyük çapta bireylerin incelenmesinden kaynaklanan halihazır bilgimiz, bebeklik ve erken çocukluktan itibaren ağır psikopatolojiyi önlemenin, demokratik hükümet sistemlerini korumanın, bozuk iş sistemlerine karşılık iyi işleyen sosyal organizasyonların önemine ve yoksulluk, nüfus artışı ve aile dağınıklığının etkilerini hafifletip kontrol eden insan emeği üretimlerini düzenleme sistemlerine erişme gereğine işaret ediyor.

Sosyal ve politik seviyede insan merkezli ideolojileri korumanın önemi, birey tarafından sağlıklı moral değerler sisteminin ve ahlâkî sorumlulukların geliştirilmesi güvencesine eşittir. Bireyin sağlıklı süper-ego yapıları kalıcı yapılardır, fakat sosyal olarak başat ideolojiler, gruplar ve sosyal kitleler düzeyinde ve bireysel ahlâkî sistemlerin etkisi seviyesinde bozulmaya sebep olacak şekilde hızla gerilemeye doğru yön değiştirebilir. Evrensel olarak geçerli ahlâkî sistemlerin değeri, kurumlaşmış din tarafından sağlananlar gibi, ağır grup gerilemesinin tehlikelerine büyük bir karşıt güç olarak ortaya çıktı. Kurumlaşmış din, elbette fundamentalist kutupluluklara dönüşümünde, sosyal olarak onaylanmış saldırganlıkla sızabilmiş narsisistik kutupta gerileyici değerden düşürme yüzünden, insanlaştırıcı gücünü kaybetmiş veya toplumun meşrû ihtiyaçlarının tersine, rüşvetçi ve kendine hizmet eden bir bürokrasi de olmuş olabilir. Bu, bizi insanoğlunun temel nitelikleri olarak kötülük ve dindarlık arasındaki karşıtlığa geri götürüyor.

4. Olgun Dindarlık, Tanrının ve Olgun Dinlerin Nitelikleri

İzleyen satırlarda, din hakkında felsefî ve teolojik bir yaklaşım teşebbüsünden ziyade, psikanalitik bulgu ve kavramlara dayanarak sınırlı bir analiz gerçekleştireceğim. Bireysel süper-egoya nazaran, dinin özellikleri bütünleşmiş bir kişisel ahlâkî değerler sistemini, davranış ve haklardan oluşan evrensel bir kurallar dizisini ve bireyi aşan evrensel bir değer sistemini içeriyor.

Daha detaylı olarak olgun dindarlık, bireyin ilgisini aşan bütünleşmiş bir değer sistemini içerir ve bütün insanları ilgilendiren evrensel geçerliliğe sahiptir. Kapsamlı ve ahenkli bir sistemdir, asli ilkeleri sevgi, başkalarına ve

kendine saygıdır. O, bütün somut kuralları aşan bu değer sistemi için bir sorumluluk duygusu içerir, diğer insanlardan da evrensel bir adalet duygusuyla birleştirilmiş anlayış, şefkat ve ilgiyle birlikte böyle bir sorumluluk duygusu bekler. Böyle olgun bir dindarlık bütün insan ilişkilerinin kaçınılmaz ikircikliliği anlayışına göre uzlaşma, bağışlama ve telafi etme yeteneğini içerir. Bu değer sistemi, cinayet ve eneste karşı yasakları ve cinsel ilişkileri düzenlemeyi kapsar. Bu düzenleme, birbirini seven ve birbiriyle evli çiftlere ve cinsel özgürlüklerinin mahremiyetine hoşgörü ve korumayı ima eder. Böyle olgun bir dindarlık hoşgörüyü, ümidi, kötülüğü inkâr etmeksizin iyiliğe inanmayı ve insanlığın ortak idealinin karşılığı olan daha yüksek ahlâkî bir aşamaya yönelik bir sorumluluk duygusunu da ihtiva eder. Olgun dindarlık, iyinin yaratılmasına bir katkı olarak iş ve yaratıcılığa yatırım yapmayı ve yıkıcılığa karşı mücadele etmeyi içerir. Nihayet olgun dindarlık, başkalarının haklarına saygı göstermeyi ve kişinin kendi davranışını kontrol etmelerine izin vermeksizin, kaçınılmaz haset ve tamahkârlığa hoşgörüyle bakmayı içerir.

Bireydeki kötülüğün belirtilerine doğrudan zıt olan bu özellikler, gerileyici bir grupta, baştan çıkarmanın dayanılmazlığına, ayrıca bu gruhun tüm insanlığı iyi ve kötü şeklinde ikiye ayıran paranoid-şizoid ideolojisine, kendine yönelik idealleştirme ve düşmanı insandılaştırmasına, akla uygun hale getirilmiş zulüm ve yıkıcılığına ve bir liderin otokratik ahlak kurallarına kör bağlılığına karşı güçlü bir karşı akım olarak da etki edebilir.

Batı kültürünün dinsel sistemlerinde tanımlanan Tanrı'nın tabiatı ile, normal psikolojinin temel bir yönü olarak olgun dindarlığın bu özelliklerini karşılaştırmak ilgi çekicidir. Yahudi-Hıristiyan geleneğinde Tanrı, tabiatın mutlak hâkimi, dünyanın yaratıcısı olarak tanımlanır; tabiat kanunlarını sürdürür, yardımsever, merhametli, bağışlayıcı ama cezalandırıcıdır. İnsanlıkla vahiy yoluyla bağlantı kurar ve kefaret yoluyla bütün mevcudatı takdis eder.

Ego ideali ve süper-egonun çeşitli gelişme kaynaklarından türeyen ve psikolojik sağlık ve olgunluğun bir görünümü olarak sevginin nefrete, libidonun ölüm güdüsüne hâkimiyetine yansıyan olgun dindarlığın özellikleri ile Yahudi-Hıristiyan dinlerindeki Tanrı'nın özellikleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Aşkın bir ahlâkî değerler sistemine arzu ve ihtiyacın ortaya çıkışı, bilgi ve hakikati araştırmaya ve güzelliği araştırma ve yaratmaya paralel şekilde gelişen –Bion'un kullandığı terimle– psişik işlevin çok önemli bir "zirve"sidir.

Freud'un dinle ilgili görüşlerine tekrar dönersek: onun rasyonaliteyi idealleştirmesi, bence bireyin rasyonel ihtiyaçlarını aşan evrensel bir ahlak

sistemine duyulan arzunun indirgenemez tabiatını ıskalamıştır. Halbuki evrensel bir ahlak sistemi bu ihtiyaçları mutlaka gözönünde bulundurur. Freud'un, dindarlığın psikolojik kökenleriyle dinin yanılmalı karakterini eşitlemesi, felsefi ve teolojik bir yaklaşımı gereksiz yere önceden tutmuş olmaktadır. Doğruyu söylemek gerekirse, Winnicott'un çalışmasında, psikolojik işlevin geçiş yönünün yaratıcı ve aşkın niteliğinin keşfi, açıkça daha önemlidir.

Psikanaliz, merkezi sinir sisteminin nörobiyolojisiyle birlikte, temel psikolojik bilimlerden biri olarak düşünülebilir, zira insanın işlevini anlama, genellikle eş sosyal-psikolojik ve kültürel-antropolojik bilimleri dikkate alır. Aynı şekilde psikanaliz, (estetik yaratıcılığın kökenleri, motivasyonları ve ket vurmaları hakkında elbette pek çok şey söylese de) sanatsal üretimin kapsamlı bir analizini şart koşmaz. Bence insan bekasının temel bir ön şartı olarak ahlâkî değerlerin transpersonel, normalüstü bir gerçekliği için de bu doğrudur. Freud, dinamik bilinçdışının insanın varoluşu üzerindeki gölgeleyici etkisini keşfetmekle, kötülüğün psikolojik kökenlerini ve kaçınılmaz gerçekliğini anlamamıza katkıda bulunmuştur.

Kurumlaşmış dinî sistemler kesinlikle böylesi bilinçdışı etkilerden ve daha önce bahsedilen ideolojik sistemlerin kutupluluğuna yönelik gerilemeden korunmuş değildir. Hastalarımızla olan deneyimlerimiz, dinin nasıl kişisel zulüm ve yıkıcılık için bir aklileştirme olarak kullanılabilirdiğini, obsesif-kompulsif sistemlere dönüştürülebildiğini ve süper-ego işlevlerinin psikopatolojik bozulma ve tahribinin yıkıcı ve öz-yıkıcı toplum karşıtı davranışa sevk edebildiğini ortaya koyuyor. Fakat psikanaliz, evrensel ahlâkî sistemlerin kökenlerinin aksine, gerçek değer için cevaplar temin edemez: O bir dünya görüşü (Weltanschauung) olamaz. Hiyerarşik bir şekilde normalüstü evrensel değerler sistemi olarak dinin psikolojik ve sosyal işlevleri ve garantör, soyut prensip veya dinî sistemin birleştirici kavramı olarak Tanrı fikri, psişik aygıtın gelişimi içerisinde gerçek değerın sezgisel kökenini içerebilir, fakat bence psikanalitik teorinin "bilimsel zirve"si içine alınamaz.

Freud'un aksine ben, bilimin ve aklın dinin yerini alamayacağını, insanın temel yetenek ve işlevi olarak dindarlığın, normallik ve patoloji anlayışımızı bütünleştirmek zorunda olduğunu ve evrensel bir ahlâk sisteminin insanlığın bekası için gerekli bir ön şart olduğunu belirterek sözlerime son vereceğim. Psikanaliz bize, dindarlığın kökenine ilişkin olarak temel bilgi verir, fakat bir dünya görüşü veya Tanrıya ilişkin felsefi ve teolojik bir tartışmanın hakemi değildir.

Klinik seviyede psikanalistin işlevlerinden biri, hastalarımıza elverişli olan transpersonel bir ahlâk sistemi ile ahlâkî değerlere duyulan olgun bir

arzu olarak dindarlığın kapsamını araştırmaktır. Psikanalistin işlevi, böyle bir evrensel değerler sistemi için pastoral danışmanlık veya rehberlik etmek değildir; bilakis psikanalistin işlevi, hastaları, bireyin temel arzuları olarak kaygı, suç, telafi, merhamet, sorumluluk ve adaletin gelişimini engelleyen bilinçdışı çatışmaları sistematik yüzleştirme, inceleme ve çözüme kavuşturmayı içerecek şekilde, bu yeteneği sınırlayan bilinçdışı çatışmalardan arındırmaktır. Psikanaliz bazı hastalara da doğrudan kendilerine veya başkalarına yönelik nefret ve yıkıcılığın aklileştirilmesi olarak biçimsel dini bağlılıkların kullanımından kendilerini kurtarmaları için yardım etmek zorundadır. İnsan belki Freud'un, sevgi ve çalışma, hayatın iki ana amacıdır önerisine, ahlâka bağlılık ve sanatın kıymetini bilme, insanı anlamak için iki ek ana görev ve kaynaktır, şeklinde bir ilave yapabilir.